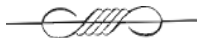

UJVÁRI HEDVIG

Max Nordau tárcái a *Pester Lloyd*ban

Egy név, egy műfaj, egy lap. Miért éppen tárcákat írt Nordau, és ezek miért éppen az említett orgánumban jelentek meg? Kik olvasták ezeket a *Pester Lloyd* hasábjain? Miben áll ennek a lapnak a sajtótörténeti jelentősége? Az alábbiakban ezekre a kérdésekre keresem a választ.¹

1. Max Nordau pesti közegben

Az orvos, esszéista, szépíró és újságíró Max Nordau (1849, Pest – 1923, Párizs) termékeny irodalmi, társadalomkritikai munkássága és kiterjedt cionista tevékenysége ellenére mára a feledés homályába merült. Számos európai újság jegyezte tárcáiróként – többek között 35 évig dolgozott a berlini *Vossische Zeitung*nak, rendszeresen írt a bécsi *Neue Freie Presse*nek –, 34 évesen Európa-szerte ismertté vált kultúrkritikai bestsellerével, a *Konvencionális hazugságok modern kultúréletünkben* című munkájával, majd egy évtizeddel később az *Elfajulás* (1892–1893) című vitairatával végleg beírta magát a Fin de siècle szellem- és fogalomtörténetébe.² Művei rövid időn belül több kiadást értek meg és tizenhét nyelven hozzáférhetőek.

MAX NORDAU

Nordau, aki egy pesti ortodox zsidó családban Simon Gabriel Südfeldként látta meg a napvilágot, sikereit már végleges letelepedésének színhelyén, Párizsban érte el. Az 1880-as évek után keletkezett művei azok, amelyek – ha szorványosan is – helyet kaptak a kortörténeti vagy a konkrét művet tárgyaló tanulmányokban. Életének első harminc évéről mindeddig nem sokat tudunk. A kézikönyvek, lexikonok – ha tartalmazzák egyáltalán a Nordau címszót – az említett időszakból csupán a születés helyére és idejére, az orvosi tanulmányokra és a *Pester Lloyd*nál eltöltött évekre utalnak.³

Nordautól 1867 és 1876 között több mint 200 tárca jelent meg a hazai német, valamint a német nyelvet is bíró polgárság által olvasott orgánumban, a *Pester Lloyd*ban. Írásai 1873-ban sokasodtak meg, mivel a lap főszerkesztője, Falk Miksa Nordaut küldte a császárvárosba, hogy tudósítsa a pesti olvasókat a világkiállítás eseményeiről.⁴ Húgával folytatott levelezéséből tudjuk, hogy Nordau irtózott Pesttől, „Provinzstadt”-nak nevezte, Falk lapját pedig „Provinzblatt”-nak, amelyre Bécsben soha nem fognak odafigyelni. 1873. november

7-én jelent meg az utolsó bécsi tárcája,⁵ a hónap közepén pedig már az álomország, „Traumland Deutschland” felé vette az útját, ahonnan minden előzetes útiterv nélkül Európa bebarangolását tervezte. Bár a *Pester Lloyd* számára már nem akart írni, mégis a lap tudósítójaként utazott Szentpétervárra és Moszkvába, hogy beszámoljon Ferenc József II. Sándor cár 1873-as bécsi vizitjének viszonzásáról. Nordau csak azután fogadta el Falk ajánlatát, miután meggyőződött arról, hogy a bécsi *Neue Freie Presse* nem őt kívánja küldeni.⁶ Három hét leforgása alatt tizenkét tárcalevelet küldött Pestre, amelyek közül a legtöbb a *Petersburger Briefe. Kaiser Franz Joseph in St. Petersburg* (Pétervári levelek. Ferenc József császár Szentpétervárott) címet kapta. A következő állomás Skandinávia volt, ahol az idős és betegeskedő Hans Christian Andersen-nél is megfordult.⁷ Ezt követően Nordau Angliából jelentkezett; ekkor rögzítette nyári élményeit is az izlandi útirajzokban *Isländische Briefe* (Izlandi levelek) címmel. 1874 novembere Nordaut Párizsban találta, majd a következő évben innen indult dél-európai útjára. Élményeiről a pesti olvasóknak csak elszórtan számolt be, összefüggő tematikus egységet csak a francia vidékről írt levelek alkotnak *Provinzialbriefe aus Frankreich* (Franciaországi levelek) címmel. 1875 májusától augusztusig Nordau Spanyolországban tartózkodott, és keserűen gondolt az évvégi pesti hazatérésre. Ezekben a hónapokban nem is jelentkezett a lap hasábjain, csak novemberben írt spanyolországi élményeiről, majd a *Pester Lloyd*-dal történt szakítás után megjelentetett még néhány tárcát a *Neues Pester Journal*-ban.

2. A Pester Lloyd

Nordau első tárcája 18 évesen, 1867. november 9-én jelent meg a *Pester Lloyd* hasábjain.⁸ Ez az év sorsfordítónak bizonyult a lap életében is, ugyanis néhány héttel később Falk Miksa vette át a főszerkesztői széket.

A lap története azonban jóval korábban, még a Bach-korszakban indult.⁹ 1852-ben pesti kereskedők Kern Jakab vezetésével társaságba tömörültek, és hamarosan egy lap kiadását is tervezték. Mivel a tizenkét pályázó közül – jelentkezett többek között Hornyánszky Viktor, a *Pester Zeitung* szerkesztője és Max Friedländer, aki később a bécsi *Presse* munkatársa, majd 1863-ban a *Neue Freie Pres-*

„DER CZAR IN ENGLAND” – MAX NORDAU TÁRCALEVELE A PESTER LLOYDBAN

se alapítója volt – senki nem nyerte el a főszerkesztői állást, így ideiglenesen Weizskircher Károlyt, a társaság egy tagját bízták meg a szerkesztői teendők ellátásával. A lapengedélyt 1853. július 22-én állították ki, majd hamarosan megtalálták a főszerkesztőt is Weiss János személyében. A próbaszám 1853. december 11-én jött ki Emich Gusztáv nyomdájában. A lap már a kezdetektől mérvadó gazdasági orgánumnak számított. Weiss 1866-ban kivált a szerkesztőségéből, utóda Rothfeld Sámuel lett. Az egyes lapszámok azonban nem a főszerkesztőt, hanem a felelős szerkesztő nevét tüntették fel. Ez a kezdetektől 1867. december 8-ig Weizskircher volt, aki a Lloyd-társasággal fennálló nézeteltérések miatt a teljes szerkesztőséggel együtt megvált a kenyéradóktól, és december 25-én kiadták az *Ungarischer Lloyd* első számát. Ezek után a *Pester Lloyd*-ot alig két hétig Blau Emanuel szerkesztette, aki megalapítása óta a lap munkatársa volt. A társaság a megüresedett főszerkesztői poszt betöltéséről több neves újságíróval – többek között Horn Edével, Pompéry Jánossal – folytatott tárgyalásokat, ám eredmény nélkül. Végül Wahrmann Mór közbenjárására sikerült megnyerniük Falk Miksát, amiről a lap már 1867. december 12-én értesítette az olvasóit.¹⁰ Néhány nap múlva megírták Weizskircher távozását is, továbbá azt, hogy az újság változatlanul *Pester Lloyd* néven fog megjelenni.¹¹ Falk Miksával a lap történetének egy új szakasza vette kezdetét.¹²

Falk 1867. december 20-án vette át a főszerkesztői teendőket, és másnap három cikkben tárta az olvasók elé újságírói programját, valamint a lap politikai hovatartozását.¹³ Támaszkodni kívánt a lap köré tömörülő irodalmi erőkre, a különböző szakterületek ismerőire, miközben az erők egyesítése révén Magyarország szellemi és anyagi helyzetének javítását tűzte ki célul. A lap tematikában középutat kívánt megcélozni a politikai híradás és a gazdasági hírek közlése terén. Egyben kifejtette, hogy a kiegyezést követő időszakban a lap nem engedheti meg magának, hogy bármely oldal pártorgánumává váljon: feltett célja volt, hogy figyelemmel kísérje a változásokat, de távol tartsa magát a politikai állásfoglalástól, ugyanakkor részt kívánt venni a szabadság, a humanitás és a civilizáció felé vezető út kiépítésében. Ezzel a felfogással a kormánnyal nem helyezkedett szembe, de hangsúlyozta, hogy szükség esetén nem fog tartózkodni a nyíltan felvállalt kritikától. Falk fő célkitűzéseit három szóban foglalta össze: pártatlanság, hazafias érzület és a haza fellendítése. Ennek jegyében kívánt egy magyarországi német nyelvű lap élén tevékenykedni.

A lap felépítésében Falk az elődei nyomában járt, de a politikának több teret adott. A hat és 12 oldal között mozgó lapszámok elrendezése úgy alakult, hogy az első oldalon közölték a tőzsdével kapcsolatos információkat, a kereskedelmi híreket, kivonatot a *Közlöny*ből, valamint a vízállással és az időjárással kapcsolatos híreket. A második oldalt a kül- és a belpolitikai híradás töltötte meg; esetenként ez átcsúszhatott a harmadik oldalra is. Ezen az oldalon közölték még a sürgönnyel érkezett híreket, a napi híreket és a nap újdonságait. Olykor ez utóbbiak átcsúszhattak a mellékletbe. A lap távirati hálózata jól kiépített volt, az európai városokon túl kaptak híreket New Yorkból, Washingtonból és Havannából is. A lap negyedik oldalát a hirdetések töltötték meg. A mellékletek oldalait nem számozták, és tematikus kialakításuk is rugalmas volt. Itt számoltak be az egyesületi hírekről, a színházi, az irodalmi, a kulturális élet eseményeiről, a lottóhúzás eredményeiről, a törvényszéki hírekről és a sporton belül főleg az ügető eseményeiről. A melléklet második oldalán csak hirdetések kaptak helyet. A hétfői lapszámok nem ritkán tizenkét oldalon jelentek meg, gyakran két melléklettel. Ilyenkor előfordult, hogy nyolc oldalon csak hirdetéseket hozott a lap. Fontos még megemlíteni a tárca, a *feuilleton* helyét az újságban. A reggeli kiadásban ez a második

oldalon kezdődött és a harmadikon folytatódott, de gyakoribb volt, hogy a harmadik oldalon indult és a mellékletben végződött. 1854 nyarától a lapnak esti kiadása is volt. Ez terjedelmében messze alulmaradt a reggeli kiadásnak, általában négy és hat oldal között mozgott, de a tárca itt sem maradhatott el. Ez a szórakoztató rész „Feuilleton” elnevezéssel mindig a lap aljára került, és vízszintes vonalak választották el az újság egyéb írásaitól, ezért gyakran emlegetjük a „vonal alatti részként” is.

A lap munkatársai közül csak a tárcarovat munkatársai fedték fel kilétüket, egyébként csak szignók voltak jellemzők (P. C., – a –; – v; X stb.). 1875-ben egy Falk és Horn Ede közötti viszály kapcsán a lap munkatársai főszerkesztőjük mellett kardoskodva megjelentettek egy írást, amelyből kiderül, hogy többek között Leo Veigelsberg, Karl Mandello, August Wohl, J. Deutsch, F. Glaß, Julius Beerman, Karl Geist, Sigmund Sonnenfeld, Anton Deutsch és Sigfried Lustig dolgoztak a lapnak.¹⁴ Egyvalami azonban bizonyos volt: míg a Falk előtti időszakban Weiss és Rothfeld csak a nevüket adták a laphoz, és a tényleges szerkesztői feladatokat más látta el, addig Falk nem kívánta folytatni ezt a hagyományt, és maga látta el a felelős szerkesztői teendőket is. Először 1871 nyarán, tehát négy évvel hivatalba lépése után szerkesztette két hónapig a lapot Julius Beermann, majd legközelebb három év múlva, 1874-ben helyettesítette Falkot Leo Veigelsberg (Ignotus apja).

Falk fő célkitűzéseinek egyike az volt, hogy lapja számára a legjobb újságírókat nyerje meg. A külföldi lapokhoz hasonlóan ő is fontosnak érezte a külföldi tudósítói hálózat megszervezését, valamint a gazdasági rovat erősítését. A legjobb szakírók írtak a bank-, a hitel- és az adókérdésekről; Dorn Sándor, Mandelló Károly és Deutsch Antal írásait könyvformában is kiadták. A lap változatlanul mérvadó gazdasági közlönyként funkcionált, ugyanakkor az irodalommal, zenével, képzőművészettel, színházzal kapcsolatos írásokra is nagy hangsúlyt fektetett. Az ilyen tematikájú írások töltötték meg a tárcarovat, amelynek egyik sokat foglalkoztatott szerzője volt Max Nordau. A *Pester Lloyd*nak az irodalom szempontjából az az elvitathatatlan érdeme, hogy megismertette a magyarul nem olvasó külföldet a hazai szépirodalmi terméssel, többek között Petőfi Sándor, Gyulai Pál, Jókai Mór, báró Eötvös József műveivel. Jókaitól 1868 és 1875 között nyolc regény jelent meg igényes, autorizált fordításban.¹⁵ Másfelől a lap megismertette olvasóit a világirodalom legfrissebb íásaival is, többek között Zola, Spielhagen, Sacher-Masoch, Verne műveivel.

A *Pester Lloyd* német nyelven írott magyar lap volt, amelyet a németül is olvasó pesti polgárság forgatott. Emellett ablak kívánt lenni a német ajkú külföld felé is: azokhoz az olvasókhoz szólt, akik Magyarországról a nem mindig elfogulatlan, sokszor magyarellenes bécsi lapok híradásaiból tájékozódtak. Falk 1879-ben a 25 éves jubileum kapcsán azt írta, hogy az európai vezető lapok a *Pester Lloyd*ot már velük egyenrangú laptársnak érezték, a nagyobb európai államok kormányai mind előfizettek rá, így elérte azt, hogy a magyar vonatkozású kérdésekben már nem csak az ellenfelek hangját hallják meg.¹⁶

3. Tárcalevelek a bécsi világkiállításról

Falk Miksa, a *Pester Lloyd* főszerkesztője 1873 áprilisában Max Nordaut küldte a császárvárosba, hogy a világkiállítás egész időtartama alatt tudósítsa a lapot. Év végéig mintegy száz írás jelent meg tőle, legtöbbször a reggeli kiadásban „a vonal alatt”, azaz a tárcarovatban. A tárcák helye a második vagy harmadik, esetenként az első oldalon volt; a hosszabb írások

a számozatlan mellékletben (Beilage) folytatódtak. Nordau névvel vagy M. N. szignókkal közölte írásait. A tárcák zöme „Wiener Weltausstellung” címmel jelent meg, majd az alcím utalt a közelebbi tematikára: „Virágkiállítás”, „A művészet pavilonjában” stb. Az európai uralkodók látogatásairól Nordau több tárcában számolt be, amelyeket „Der Czar in Wien”, „Der König von Italien in Wien” címmel és római számokkal látott el. Egyéb címek csak elszórtan jelentek meg, mint például a megnyitó előtt három írás az előkészületekről („Vom Ausstellungsplatze”), vagy egyéb bécsi eseményekről („Wiener Ereignisse” (pl.: „Die Feier der Grundsteinlegung des neuen Wiener Rathhauses”) címmel. Az expozíció megnyitását követően 1873. május 11. után rendszeresen jelentek meg heti összefoglalók is „Wiener Wochenchronik” címmel. Falk irreálisan magas összeget, havi 400 forintot fizetett tudósítójának.¹⁷

3.1. A BÉCSI VILÁGKIÁLLÍTÁSRÓL

A Ferenc József császár által megnyitott bécsi világkiállítás¹⁸ az ötödik a világkiállítások történetében és az első német nyelvterületen, amely a monarchiát a legjobb fényben volt hivatott feltüntetni. Nem utolsósorban az 1859-ben és 1866-ban az olaszok és poroszok ellen elszenvedett vereségek után a nemzetközi nyilvánosságnak egy politikailag, gazdaságilag és kulturálisan megerősödött Ausztriát kívánt prezentálni. 1871 után a nagyhatalmak politikája Ausztria számára a Bismarck felé közeledést és a kapcsolatok normalizálódást indokolta, így a kiállítás „a népek közti megbékélés”¹⁹ jegyében állt. A nagy tőzsdekrach és a pusztító kolerajárvány ellenére a kiállítást kulturálisan és gazdaságilag egyaránt pozitív vállalkozásként értékelték Bécs és a monarchia számára,²⁰ amely átformálta a bécsi városképet (Ringstraße építése, a külvárosok összekapcsolása az I. kerülettel, szállodaépítések, villamosvonal-hálózat bővítése, utcák számának és minőségének növelése stb).

A kiállítás helyszínéeként a Práter egy része szolgált. A 233 hektáron megrendezett bécsi expozíció a több mint 35 országból érkezett 53 000 kiállítójával messze felülmúlta a két londoni (1851, 1862) és a két párizsi (1855, 1867) eseményt. A kiállítás központi épületeként a 950 méter hosszú ipari csarnok szolgált, amelynek közepében alakították ki a főleg társadalmi, reprezentatív célokra szolgáló rotundát, egy gigantikus kupolát. A maga 108 méter átmérőjével ez volt a világ legnagyobb ilyen jellegű épülete, amely méreteivel a római Szent Péter-bazilikát is megelőzte: 27000 ember kényelmes befogadására volt alkalmas.²¹

3.2. TÁRCALEVELEK A LAPBAN

Nordau már a kiállítás megkezdése előtt három héttel, 1873. április 6-án megérkezett Bécsbe.²² Egy héttel később, április 13-án jelent meg az első tárcája a *Pester Lloyd* reggeli kiadásában, majd néhány nappal később közölte a folytatást. Ezt követően csak a kiállítás előtt három nappal jelentkezett.²³

A tárca műfaji meghatározásához Horst Belke²⁴ definícióját használtuk. Ennek értelmében egy tárca témáját az élet bármely területéről merítheti, amely az olvasók érdeklődésére számot tarthat. Kedveli a látszólag semmitmondó mindennapos jelenségeket. Célja nemcsak az olvasó szórakoztatása, hanem nevelése, kritizálása, felvilágosítása és megnyerése is. Leírhat felszínes benyomásokat, megfigyeléseket is. Hangneme játékos, szellemes, humoros-szatírikus,

és kedveli az expresszív kifejezéseket. A tárcáíró igyekszik az olvasóhoz bizalmas kapcsolatot kiépíteni. Almut Todorow ezt még azzal egészíti ki, hogy a tárcák témája a szószátyárkodó cikkekől kezdve fontos kulturális, művészi, tudományos feladatok közvetítéséig terjedhet. A tárca helyet adhat társadalmi változást bemutató írásoknak, foglalkozhat divattal, vagy éppen a hatalmat érintő kérdésekkel, beszámolhat tapasztalatokról, szólhat ideológiai vagy szociális kérdésekről is.²⁵

Az első tárcákban Nordau részletesen ír a kiállítás három nagy és költséges épületéről, a munkálatokról, különböző nemzetek munkásairól, a kaotikus viszonyokról. A kiállítás megnyitását követően mindenre kiterjedő beszámolót küld az ünnepi beszédek sorrendjéről és tartalmáról, aprólékos leírást ad a szónokok ruházatáról, a koronás fők viselkedéséről. Fontosnak tartja olvasóival tudatni, hogy amikor a császár és kísérete megtekintette az egyes nemzetek kiállítását, a magyar részlegben megfigyelése szerint hosszabban időzött, mint a többi pavilonban. A bécsi hétköznapokkal kapcsolatban Nordau megjegyzi, hogy noha a külföldi látogatók száma még nem annyira jelentős, az árak már nagyon magasra szöktek. Különösen a bécsi szállodások idegenekkel szembeni gátlástalanságát állítja pellengérré.²⁶

Két héttel a megnyitó után Nordau arról ír, hogy a kiállítás még mindig nem készült el teljesen, így inkább a bécsi árakról, az idegenekről számol be, és kerüli a kiállítás részletes bemutatását. A három főépület még mindig nem tekinthető befejezettnek, az országok közül pedig az Európán kívüli és a skandináv államoknál jelentős a lemaradás. Európa nyugati és délnyugati államainak munkálatai szépen haladnak, és az osztrák illetve a magyar részleg sem vall szégyent.²⁷

Nyolc nappal a megnyitót követően Nordau a bécsi tőzsdekrach kapcsán nem érez részvétet a károsultakkal szemben, inkább a viszonyok jobbra fordulását várja. A tőzsdei spekuláció szinte egész Bécs életét uralta, minden réteget érintette. A jelenségről mint egy szörnyű szociális betegségről ír, amely a város egész karakterét meghatározta. Szintén a tőzsde számlájára írható, hogy a fizikai munka veszített presztizséből, és a pénz megbecsülése helyett a pazarlás, a könnyelműség és a külsőségek imádata ütötte fel a fejét. A tárca végén Nordau az értékrend helyreállításában, a tisztességes munka megbecsülésében bíz, amely egy jobb jövő záloga. Ennek eléréséhez a tőzsdekrach mint tisztító tűz szolgál. Egy héttel később azonban a kárörvendés helyett már más szemszögből nézi Nordau a történeteket: a gazdasági következmények miatt együttérzéssel viseltetik a bécsi családok iránt.²⁸

Hogy a világkiállítás a határokon túl is nagy népszerűségnek örvendett, mérhető az európai uralkodók látogatásain is. Vízitjeik a kiállítás társadalmi és politikai csúcspontjait képezték, és rangot adtak az eseménynek. Nordau is górcső alá vette a jelentősebb uralkodókat, és több tárcában számolt be II. Sándor cár, Viktor Emánuel olasz király és I. Vilmos német császár bécsi napjairól. A hivatalos program a bécsi uralkodó családra számos reprezentációs feladatot rótt, hiszen egy uralkodó átlag 3-6 napot töltött kíséretével Bécsben. Egyszerre azonban soha nem tartózkodott több koronás fő a császárvárosban. A hivatalos program a tárcák alapján jól körvonalazható: rangnak megfelelő fogadás a pályaudvaron, a kiállítás megtekintése, udvari ünnepségeken, bálokon való részvétel, opera- és/vagy színházi program, részvétel katonai parádén. A kiállításon minden vendégét maga a császár kalauzolta.

A pesti olvasók érdeklődésének és elvárásainak megfelelően Nordau tárcáit részletes leírásokkal töltötte meg, a feuilletton műfajának megfelelően látszólag érdektelen mindennapi jelenségekkel. Pontosan beszámolt egy vendég külső és belső tulajdonságairól, egyenruhájáról, a viselt kitüntetésekről, mimikájáról, a napi programról, a kiállítás- és színházlátogatásokról,

részletes leírást adott a kíséret tagjairól, az időjárásról, a külső körülményekről, a szokásokról, a vendég és a házigazda viszonyáról, a vendéglátásról, esetleges rosszulletekről stb. Politikai nézeteltéréseket – ugyancsak a tárca műfajából adódóan – csak marginálisan említ meg, és humoros-szatirikus hangnemmél veszi élet. Apróbb incidensekről rendszeres beszámoló, de mindig pozitív kicsengéssel és csakis játékos, vicces hangnemből.

Természetesen a kiállításon a politika is nagyban jelen volt: a meghívások és látogatások mögött a kötelező udvariasságon túl határozott politikai érdekek húzódtak meg. II. Sándor cár, minden oroszok cárja, merénylettől tartva számos titkosrendőr kíséretében érkezett. Nordau olvasóinak arról számol be, hogy a bécsi polgárok nem üdvözölték kitoró örömmel.²⁹ Ferenc József császárról megállapítja, hogy különösen figyelmes vendéglátónak bizonyult, és mindvégig azon volt, hogy vendégének a legkényelmesebbé tegye bécsi tartózkodását. A legapróbb részletekig feltérképezte a cár életmódját, hogy mindenben a megszokottat nyújthassa vendégének. Ennek ellenére két színházlátogatás mégsem szolgált teljesen a cár meglepésére. Először a műsorra tűzött *Lohengrin* miatt tiltakozott, és helyette Gounod-operát kért, majd néhány nappal később határozottan egy Offenbach-darabot szeretett volna látni, hiszen hazájában az ilyen jellegű darabok csak cenzúrázott formában adhatók elő színpadon. Nordau tárcájából kihallatszik szerzőjének liberális szemléletmódja és az orosz politika kritikája, hiszen az konzervatív és despotikus jellegű, elutasítja a haladást és az egyéni szabadságot.³⁰

Augusztai császárné látogatása és élénk bécsi programja igazi csemege volt egy tárcaíró számára. Számos koncerten és színházi előadáson vett részt, ami Nordau számára kitűnő alkalomnak bizonyult, hogy beszámoljon a magas rangú vendégek ülésrendjéről, részletesen bemutassa a színház belsejét, és aprólékosan leírja a dámák gardróját, amit bizony a tegnapelőtt látottakkal is összevetett.³¹

Viktor Emánuel olasz király bécsi tartózkodásáról Nordau hosszú feuilletonokban tudósított. E látogatás politikai aktualitása nem tartozott a vonal alatti részbe, az viszont igen, hogy milyen bensőséges módon érintkezett egymással a két uralkodó.³² Az olasz delegáció látogatása kapcsán egy helyütt mégis beszüremkedik a politika a tárcalevélbe: mivel a vatikáni követ az olasz uralkodó vizitjét kimondottan rossz néven vette, majd ennek a diplomácia kereit túlfeszítve adott hangot, Nordau beszámolt az incidensről.

Röviddel a kiállítás bezárása előtt tiszteletét tette Bécsben I. Vilmos császár is kancellárja, Otto von Bismarck társaságában. Nordau humorral fűszerezve rögtön rámutat a két császár közti különbségre, és a német uralkodót úgy jellemzi a hazai olvasóknak, mint aki a személyisége helyett inkább a magára aggatott kitüntetésekkel és csillagokkal akar feltűnni.³³ Nordau arról tudósít, hogy a német császár nem sok érdeklődést mutatott a kiállítás iránt, ám néhány nap múlva revideálta álláspontját.³⁴ Arról is beszámol, hogy egy, a sedani eseményekre emlékeztető sakk különösen felkeltette az uralkodó figyelmét.³⁵

A bécsi közönség kíváncsiságát azonban nem sikerült a német császári vizitnek maradéktalanul kielégítenie, mivel Bismarck tudatosan a háttérben maradt, kerülte a személyes találkozást Ferenc Józseffel, így csak ritkán mutatkozott. Sőt, Nordau megjegyzi, hogy még saját uralkodója sem részesítette őt kellő figyelemben. A tudósítónak sikerült azonban a kancellár egy nagyon emberi pillanatát elkapnia, mikor is a színházban egy Eduard Bauernfeld-darab kapcsán könnyeivel küszködött.³⁶

Az európai uralkodók vizitjei mellett nagy figyelmet szentelt Nordau az egyes országpavilonok bemutatásának is. Leírásaiban a sorrend megegyezik: részletesen leírja a pavilont,

a kiállítási tárgyakat, próbálja szavakba foglalni a hangulatot, a nemzeti jellegzetességeket, valamint az összhatást. Mivel olvasóközönségét a (nagy)polgári réteg alkotta, némely kiállítási tárgynál vagy tematikus egységnél hosszabban és részletesebben időzött (oktatás, művészet, lakberendezés, technika). A német részlegnél az ipar sokoldalúságáról ír, dicséri a tudományos eredményeket, de leginkább az szúr neki szemet, hogy a legtöbb kiállított tárgy valójában a császár és a családja előtti tisztelgés, vagy a sedani győzelem megidézése.³⁷ A belgákkal kapcsolatban „kellemetlen ellentétekről” beszél, mivel a lehető legszabadelvűbb alkotmány ellenére náluk található a legvadabb ultramontanizmus, és a lakosság számára képest a legtöbb szerzetes. Hollandiáról megjegyzi, hogy az egykori mintaállam és a jelen „nyugodt állama” között nagy a kontraszt: a gazdasági és szellemi nagyhatalom, amely Spinoza, Descartes, Rubens és Rembrandt hazája, ma csak edami sajtot termel és csak saját múltjának parodiáját nyújtja, a nagy gondolatok helyébe pedig a kamatszámolás lépett. Nordau megjegyzi, hogy ez az egyetlen ország, amely semminemű fegyvert vagy harcba emlékeztető tárgyat nem állított ki.³⁸ Teljesen más hangnemben ír Nordau az olaszokról, akik a kiállítás esztétikai csúcsteljesítményét nyújtották.³⁹ Olaszhoz egy olyan országnak mutatja, amelyben „minden ipar a művészettel rokon”.⁴⁰ Hasonló lelkesedéssel ír a francia kiállításról is. Egy teljes tárcát szentel a francia divatnak, mivel egy francia szabó ruhája valódi műalkotásnak felel meg.⁴¹ Más színben tünteti fel a románokat, akiknek a művészet iránti affinitás helyett nagyhatalmi ambíciókat tulajdonít: „Ez a félállam egy világbirodalom ambícióival egészen kicsinosította magát, és igyekezett a művelt Európának imponálni; kiállítása azonban a barbárság és a primitívség benyomását kelti.”⁴² Minden megtévesztés ellenére Románia nem rendelkezik sem önálló kereskedelemmel, sem iparral. Hozzáfűzi még, hogy Magyarországnak katonailag nincs félnivalója a románoktól. Még az antiszemitizmus vádjával illeti a délkeleti szomszédot. A kínaiakról szóló tárcában Nordau részletesen foglalkozik a távol-keleti mentalitással, melynek legfőbb attribútumai a konzervativizmus, a világtól való elzárkózottság, a változatlanosság. Nem akar tudni semmit „az európai barbárokról”, ábécé helyett 40 000 írásjelet használ, minden munkát kézzel végez.⁴³ A kiállított tárgyak kapcsán részletesen kitér a lakozásra, az étkezési kultúrára, a selyemiparra, valamint a papírnak és a teának a kínaiak mindennapjaiban betöltött szerepére.

Mivel Nordau a kormányközeli *Pester Lloyd* munkatársaként tartózkodott Bécsben, így a kiállítás magyar részlegéről nagyon aprólékosan ír a hazai olvasóknak. Legelső írásának tárgya a nyugat-európaiakban megkötött romantikus és egzotikus asszociációs lánc a „Magyarország” szó hallatán: egy romantikus országnak tartják, amelynek csodái és különlegeségei a titokzatos Afrikához vagy Braziliához mérhetőek csupán.⁴⁴ A kép alapjául a végtelen pusztáról, betyárról, cigányokról, vépezsdítő zenéről és a tokaji nedűről alkotott képsor szolgál. Klisék helyett azonban egy kijózanító kép várja a világkiállításra látogatót a magyar valóságról – iparról, iskolarendszerről.⁴⁵ Több tárcában részletesen foglalkozik Nordau a magyar képzőművészetet bemutató tárlatokkal. Főleg Than Mór, Lotz Károly, Székely Bertalan, Munkácsy Mihály és Zichy Mihály alkotásait dicséri.

3.3. A LÁTOTTAK ÖSSZEGZÉSE

Több tényező (tőzsdekrach, kedvezőtlen időjárásviszonyok, magas belépőjegyek, kolekrajvány) közrejátszott abban, hogy a világkiállítás nem a várt gazdasági nyereséggel zárult.

Nordau csak augusztus végén írja, hogy igazi pompájában valójában most látható a kiállítás.⁴⁶ Rossz kedvről, csalódottságról, erkölcsi macskajáról ír, mert a világkiállítást megelőző felfokozott várakozás megrekedt a fantázia szintjén.⁴⁷ Az illúziók kergetése helyett marad a realitás, a kiállítás deficitje: „Minden jött, csak a külföldi látogatók és az idegenek milliói nem akartak jönni”⁴⁸ Legutolsó bécsi tárcájában azt vizsgálja, mennyiben volt indokolt az expozíció megrendezése. Diagnózisa nem kedvez a világkiállításnak mint rendezvénynek általában, főlöslges luxusnak nevezi.⁴⁹ Nordau értelmezésében egy világkiállítás a kortárs kultúra foglalatát kell, hogy adja, de soha nem univerzális és nem teljes. Sem a világkultúráról, sem az egyes országok termelésének mértékéről nem ad teljes képet.

A népeket összekötő szerepének, a más kultúrák megismerésének sem tudott eleget tenni az expozíció. Nordau a kiállítás ideje alatt naponta több órát töltött a helyszínen, így a kiállított tárgyak szemrevételezése mellett a közönség megfigyelésére is jócskán volt alkalma. A látottak alapján a más kultúrákban való elmélyülés igényét és lehetőségét is kétségbe vonja.⁵⁰

4. Keresztül-kasul Európában

4.1. BERLINI ÉLMÉNYEK

A berlini benyomásokat rögzítő tárcaleveleket olvasva alig hihető, hogy Nordau komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Berlint válassza végleges letelepedésének színhelyül. Az utcákat járva nem tudott másra, mint háborúra és győzelemre gondolni: mindenütt kaszárnyákat, katonai épületeket látott, de önmagában már az egész város elrendezésétől, mértani pontossággal megszerkesztett alaprajzától, amely semmilyen egyenetlenséget nem tűr, elborzongott. Ugyanezt látta a lakóházak kapcsán is. A Spree melletti császárvárost csak „Kasernopolis”-nak aposztrofálta, amelyben a várost díszítő szobrok és emlékművek is mind a nagy háborúkra és dicsőséges csatákra emlékeztettek. Berlin az általános hadkötelezettség városa volt, és ennek megfelelően alakult a lakosság tudata és képzettsége is. A berliniek önérzetét csak fokozta az egyenruha és a kitüntetések viselése, a legmodernebb gyermekruházatnak is az uniform számított, a gyerekszobák legkedveltebb játékszerei az apróságok harci ösztöneit voltak hivatottak felébreszteni. A német nép tudatában a dicsőséges múlt mellett megkülönböztetett helyet kaptak a kiemelkedő hadvezérek tettei is. Sedan után érthető, ha Bismarck tetteiről és személyiségéről Nordau egy teljes tárcalevélben számolt be.⁵¹ Félistenként, zseniként tekintett rá a német nép, határtalan csodálat vette körül, képe nem hiányozhatott egyetlen hű hazafi házából sem. Nevét és tetteit ezerszer megverstelték, zeneműveket ihletett, gyermekeket és hajókat neveztek el róla, a képviselők soha nem látott tisztelettel voltak iránta a személyes találkozásokkor. De Nordau nem elégedett meg ennyivel a Bismarck-kultusz kipellengérezésében: részletesen beszámolt arról, hogy a felfokozott kultusz az államférfi környezetére is kiterjedt, komornyikjától kezdve a kocsisán át egészen a kutyájáig. Ez utóbbi portréját sokra tartották a korabeli lapok:

„A Bismarck-kultusz mindenre kiterjed, amit a nagy férfiú magáénak mondhat, vagy valahogy kapcsolódik hozzá. [...] a nyilvános tisztelet még Bismarck kutyájára is kiterjed! Komoly politikai lapok hosszú jegyzetekben foglalkoznak az állattal, alig túlzok, ha azt mondom, hogy szellemes kijelentéseket adnak a szájába – pardon, a pofájába [...]. Tény-

ként mesélhetem el, hogy a »Gartenlaube« előfizetői ismételten kérték a kutya portréjának a közlését, valószínűleg mindjárt életrajz és jellemzés kíséretében.⁵²

A korabeli német sajtó is tisztelettel adózott a hadvezér iránt. A *Kladderadatsch* című élcslapban Bismarckról 1866 után szinte már csak idealizált képet lehetett fellelni: nem karikírozták ki gyér hajviseletét, vonásai erőt sugároztak, az egyenruha atlétikus felépítésű testet sejtetett.

4.2. SZENTPÉTERVÁRI TÁRCÁK – KÉT SZEMSZÖGBŐL

Nordau útirajzainak egy része könyv formájában is hozzáférhető *Vom Kreml zur Alhambra* (A Kremltől az Alhambráig) címmel. Némely írás nem került be a válogatásba, némelyen kisebb-nagyobb tartalmi átalakítást végzett, míg több írás csak könyvformában létezik és korábban nem jelent meg napilapban.⁵³ A Ferenc József oroszországi látogatásáról szóló tárcák esetében nyilvánvaló, hogy a *Pester Lloyd* olvasói számára a császári programok bemutatása élvezett elsőbbséget, így látszólag semmitmondó dolgokról is, mint például a kisebb diplomáciai kellemetlenségekről, a császár kisebb rosszulleteiről is beszámolt Nordau a vonal alatti részben. A könyvalakban a szerző inkább az idegen országban látottakat, tájakat, autentikus élményeket, valódi utazásokat állított a középpontba, és a császár személye iránt semmi érdeklődést nem mutatott.

A Szentpétervárról írt első tárcá nem más, mint egy panaszlevél a megtett hosszú és unalmas útról, valamint a határátlépésnél elszenvedett kellemetlenségekről. Az írás nem tesz említést egy orosz határőr sikeres megvesztegetéséről, mikor is az Nordau francia útikönyvét akarta elkobozni.⁵⁴ Hosszan eseteli egy orosz vasúti kupé hátrányait, az utasok alacsony műveltségét, amely az oroszok nagyrésznél a „mi gyermekeink” színvonalán áll. Szóvá teszi még a nyelvi akadályokat, az „érthetetlen, ázsiai szavakat” is.⁵⁵ A legfeltűnőbb rész a tárcalevelek és a könyv között az utazás fenomenológiájáról szóló rész, amely a könyvben ezt a tárcát megelőzi.

A *Pester Lloyd* olvasóinak Nordau először egy éjszakai eseményről tudósított, amelyet a Néván rendeztek a walesi herceg tiszteletére. Részletesen írt olyan látszólag jelentéktelen köznapi eseményekről, mint az időjárás, vagy összehasonlította a szentpétervári világtáji viszonyokat, a város csendjét és szótlanságát a dél-európai viszonyokkal – noha még nem járt ott. A fiktív összehasonlításban az orosz táj a délvidéki hangzavarhoz szokott ember számára szinte kihalt képet mutatott. Az ünnepségen felhangzó dallamokat Nordau különösnek és idegennek értékelte, amelyek néhol ázsiai vonásokat mutattak. Az orosz nőkről sem tudott maradéktalanul jól írni: sok impozáns jelenséget, fejedelmi termetet látott, de hiányolta az igazán szép arcokat. Az előkelő orosz nőket inkább pikánsnak, mint szépnek nevezi.⁵⁶

Ferenc József császár megérkezése után a pesti olvasóknak arról számolt be, hogy a hosszú vonatkozás cseppet sem fárasztotta ki az uralkodót. Részletesen leírta a császári vonat belsejét is. Megjegyezte, hogy Andrassy Gyula grófot, aki érkezésekor a „Honvédgeneral”-egyenruhát viselte, a cár „nagy melegséggel” üdvözölte.⁵⁷ A hivatalos programok kapcsán Nordau az orosz cárt figyelmes vendéglátónak nevezte. Apróbb kellemetlenségekről is beszámolt, például a Nagy Színházban a díszelőadást csak orosz nyelven játszották, de a kor felkapott énekesnője, Adelina Patti Verdi Traviátájában olyan alakítást nyújtott, ami miatt Európa számos fővárosa méltán irigyelhette Szentpétervárt.⁵⁸

A bécsi uralkodói vizitet nagy érdeklődés előzte meg, az üzletek kirakatában a császár arcképe díszelgett.⁵⁹ Noha az asszonyok a társasági élet fellendülését várták a látogatástól, a császár nem tudott és nem is akart ennek az elvárásnak eleget tenni.⁶⁰ Annál nagyobb érdeklődést mutatott Ferenc József a város nevezetességei, valamint a városban és Odesszában élő osztrák–magyar küldöttség iránt. A pesti olvasók értesülnek arról is, hogy a vizitre vallási szempontból kedvezőtlen időpontban került sor: az ortodox egyház bőjtöt megelőző karneváli időszakában.⁶¹

A tárcáiró feladata, valamint a műfaj sajátosságai nem tették lehetővé, hogy Nordau pontosan beszámolhatott volna az államfárfiak tárgyalásairól. Nordau a császár napirendjét illetően csak arról írt, hogy az uralkodó minden reggel fogadta gróf Andrássy Gyulát minimum egy fél órára, napi rendszerességgel kapott a bécsi Hofburgból táviratokat és híreket, többek között Deák Ferenc állapotáról.⁶²

A könyvváltozatban a „Kaiser Franz Josef von Osterreich“ – nem mint „Kaiser und König von Österreich-Ungarn“-t említi – csak marginálisan fordul elő,⁶³ viszont annál nagyobb figyelmet kapott a szentpétervári élet számos mozzanata, amely a tárcákban alig köszön vissza.⁶⁴ Palotákról, gazdagságról, luxusról, francia konverzációnról és színdarabokról lehet olvasni, ami nem más, mint a párizsi élet utánzása és eltúlzása.⁶⁵

Az oroszországi út az „orosz Rómában”, azaz Moszkvában folytatódott. A pesti olvasóknak Nordau arról írt, hogy Ferenc József császár egyszerű turistaként akarta a Kreml-várost látni a festményeivel, kincseivel, sírboltjaival.⁶⁶ Nordau maga is szemrevételezte a várost, és lesújtóan írt az utcák összevisszaságáról, és az egész várost inkább egy hatalmas falunak nevezte. A könyvben még nyersebb hangnemben hozzátette, hogy a hatalmas mennyiségű kincsek ellenére sem sorolható a város a civilizált országok sorába,⁶⁷ még a franciáskodó, „elfajult” Szentpétervárral szemben is alulmaradt a maga ázsiai vonásaival.⁶⁸

Az oroszországi tárcák érdekessége, hogy Nordau az egész utazás során, majd később a könyvalakban sem tett említést a kortárs orosz irodalomról. Ennek alapján valószínű, hogy Nordau Oroszország-képére a nagy orosz írók (Turgenyev, Tolsztoj, Dosztojevszkij) nem gyakoroltak hatást.

4.3. SKANDINÁV BENYOMÁSOK

Nordau a skandináviai élményeibe csak egy tárcalevél erejéig engedett bepillantást a pesti olvasóknak. Az idős író, Andersent látogatta meg, aki 1841-es emkékeit felelevenítve a magyar főváros szépségét dicsérte.⁶⁹ Egyben kérte Nordaut, hogy pesti fordítójának – akit ugyan név szerint nem ismert – tolmácsolja köszönetét. Könyvalakban jóval bővebben, egy teljes fejezetben számolt be Nordau az észak-európai tapasztalatairól. Későbbi sikerkönyveiben is visszaköszönnek az európai faji különbségekkel foglalkozó részek. A germánoknak „fejlett individualizmust” tulajdonított a román és szláv népcsoportok kollektívizmásával szemben. Ez Nordau szerint többek között abban mutatkozott meg, hogy a germánok szívesen laknak elszórtan, távol a szomszédoktól, amolyan „kiskirályként”.⁷⁰ Szerinte ez a germán törzsen belül leginkább a dánoknál jelentkezik, akik a görögökhöz és a zsidókhoz hasonlóan befolyásolták az európai kultúrkört. Dániát a „szocializmus melegágyának” nevezte:

„A dán törzs európai kultúránk fejlődési irányára olyan nagy hatást gyakorolt, mint ez már csak két másik, számban ily kis népnek adatott meg, nevezetesen a görögöknek és a zsidóknak. A görögöknek köszönheti az európai emberiség a művészetét és a mai irodalmát

és filozófiáját; a zsidók a kereszténységet adták neki, noha ma az emberi gondolat szabad fejlődésének egy akadály, létrejöttékor egy nagy erkölcsi előrelépést jelentett. A dánok, természetesen nem tudatosan és szándékosan, Európát az alsóbb osztályokat győtrő társadalmi egyenlőtlenségge lepték meg.⁷¹

A „Der Deutschenhaß und seine Gründe“ (A németutálat és annak okai)⁷² című fejezetben Nordau a germán törzson belül a német nép iránti ellenérzések mozgatórugóit próbálta feltárni, illetve arra magyarázatot találni, hogy a román népcsoporttal miért szimpatizálnak. Az okot a civilizált világ két fő népcsoportjának „initim alaptulajdonságaiban” vélte felfedezni.⁷³ A germánok és a románok különböző természetűek: „A népek családjában a románok jelképezik a női, a germánok a férfiúi elemet”.⁷⁴ Nordau a különbségeket a beszédmódban, a költészetben, a világnézetben, a vallásban, a művészetben, a környezetben, a politikában és a testfelépítésben vélte megtalálni.

A Skandináv Unióról szóló részben Nordau azt fejtette ki, hogy a 19. század a kis nemzetekkel szemben ellenséges. Prognózisa szerint a jövő Európája csak három nagy, egymással rokon törzset: a szlávot, a román, a germánt fog látni, míg a kis népek mint „etnikai individuumok, kultúrelemek” el fognak tűnni.⁷⁵

1874 júliusában Nordau a „Diana” nevű postahajó fedélzetén Izland felé vette az irányt. Az itt szerzett élményeket augusztus és november között tíz tárcalevélben osztotta meg a *Pester Lloyd* olvasóival. Az izlandi nőket kendőzetlenül ronda teremtéseknek nevezte, míg a férfiak között még talált „emberformájú fejet és testet”.⁷⁶ A szigetlakók műveltségi szintjének és életszínvonalának megfelelően alakult a vallásuk is: a katolicizmus a hosszú litániákkal és a sok szenttel nem azoknak való, akik reggeltől estig kemény fizikai munkát végeznek. Ők tömjéngüst helyett poshadt halszaghoz szoktak, ezért az „olcsóbb, egyszerűbb és praktikusabb” protestantizmus hódít itt az „előkelő” katolicizmus helyett.⁷⁷ További tárcaleveleiben hosszasan írt az izlandiak milleneumi előkészületeiről, a király és alattvalói grimmi mesékbe illő közvetlen viszonyáról, egy lóháton megtett utazásról,⁷⁸ az Izlandon belüli utazás nehézségeiről, az ezzel járó „röghözkötöttségről”, valamint a természeti csodáról, a gejzirekről. Nordau véleménye szerint „az izlandiak szellemileg és erkölcsileg Európa legalacsonyabb szinten álló népcsoportja”.⁷⁹

4.4. FRANCIA LEVELEK

Nordau első franciaországi tartózkodásának irodalmi lecsapódása a Párizsról és a francia vidékről szóló tárcákban figyelhető meg. Kritikusan szemlélte a francia fővárost, és rámutatott a természetes, még romlatlan vidék értékeire. A pesti olvasóknak a könnyedségéről híres párizsit az idegennel szemben kimértnek, tarózkodónak mutatta.⁸⁰ Nordau Párizs szerepét mulékonynak látta a nagyobb európai városokkal való összehasonlításban, mert míg a francia metropolisz csupán az európai érdeklődéséből élt, addig London, Berlin, Szentpétervár és Bécs szerepe csak mély gazdasági, politikai és társadalmi átalakulások következtében változhatott. A világpolitikai események alakulása ellenére Párizs maradt a németek kedvenc úticélja, ami az országban elköltött évi tízmillió frankban is megmutatkozott. Ezért ha a párizsiaknak két évig le kellett volna mondaniuk erről az összegről, úgy a franciákból bizony előjött volna az elfelejtett jómodor:

„Tíz az egyhez lehet fogdani, hogy a párizsi lakosság nagy része meg fogja tanulni

elrejtteni antipatikus érzéseit, és a németeknek azt fogja nyújtani, amit az ellenségtől is meg szabad követelni – az udvariasságot”.⁸¹

Mielőtt az irányt a francia vidék felé vette volna, Nordau rámutatott arra, hogy Párizsban az imperializmus milyen pusztításokat vitt véghez anyagi és erkölcsi téren egyaránt. Civilizációs kritikájából kitűnik, hogy Párizs egy „kozmpolita termék”, amelyre az egész civilizált világ hatást gyakorolt. A francia fővárost „bordélyháznak” nevezte, amely az egész világ számára nyitva állt. A dolgozó, nemzeti értéket teremtő Franciaországot azonban nem Párizsban kellett keresni: az ország szellemi, lelki és erkölcsi tartaléka a vidéki Franciaországban rejtett, amelynek létéről Párizs mit sem tudott.⁸² Burgundiában lenyűgözte az ételek, italok kavalkádja, az életmód, valamint az udvariasság, a templomokban csodálta a jámbor tömegeket, a gyóntatószék előtt várakozókat és a mindig friss virágot.⁸³

Külön tárcában foglalkozott Nordau a kommunista törekvésekkel, „ezekkel a sokkal inkább mulatságos, mint veszélyes tanokkal”.⁸⁴ A franciák többsége számára életidegen volt a vagyonszövetség fogalma, mivel „a jólét, a gyarapodás és az elégedettség” ezt nem kívánta, arról nem is beszélve, hogy ez a francia nemzeti karakternek nagymértékben ellentmondott, hiszen majd minden franciában egy kis kapitalista rejtőzött.⁸⁵

A francia jövőt taglaló tárcalevélben a Párizs és a francia vidék szembeállítása mellett Nordau kitért a francia újságok helyzetére is.⁸⁶ Az angol lapokkal összehasonlítva a francia lapokat „a világ legrosszabb lapjainak” nevezte, amelyek „csak helyi lapoknak nevezhetők a szó legszűkebb értelmében”.⁸⁷ Ezek az orgánusok „nem közvetítenek különböző népek szellemi élete között”, ami a francia újságírók hiányos nyelvismerete miatt nem meglepő. Ehhez társult még a logikai érvelés hiánya, ami „az erőszakosan viccelődő, szóferdítő és patetikus stílust” eredményezte.⁸⁸ Ezzel szemben az angol sajtóról szuperlatívuszokban írt: őszinte, alapos, körültekintő, tisztességes, világot látott, tapasztalt, szakmailag magasan képzett, stílusa kifogástalan – meleg, élénk és humoros. Azaz: az angol sajtó „népének tanítója, tanácsadója és szórakoztatója”.⁸⁹

A francia tárcalevelek kapcsán is érdemes összehasonlítani az újság- és a könyvformátumot. A könyv tartalma annyival gazdagabb, hogy Nordau kitért abban az egykor oly előkelő és fejlett provençe-i nyelv zsugorodására.⁹⁰ A „Südfranzosen und Nordfranzosen” (Délfranciák és északfranciák) címet viselő részben a törzsen belüli ellentétek kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy mivel délen a római, északon pedig a germán vér dominál, ezért Franciaországon belül valamivel gyengébben és kiegyensúlyozottabban a román és a germán népek között fennálló nagy ellentét ismétlődik meg.⁹¹

5. Összegzés

Nordau számára, aki utazási kedvétől vezérelve bebarangolta egész Európát, volt az utazásban valami kijózanító, mert „minden országot és hegyet, amelyek a távolból oly mesésen kéknek tűntek, közelebről éber homokszínűnek találta, és közeli szemlélésnél poétikai varázsuk elveszett”.⁹² A tapasztalat, az átélt dolgok toleranciát indukáltak, a különböző nemzetek jobb megértéséhez vezettek:

„A különböző európai népekkel való intim közelségben felismerte, hogy ezek mindegyike a kevésbé dicséretes tulajdonságok mellett csak rendelkezik kiválóakkal is, hogy még a jellemének az első látásra taszító vonásai is – a történelmi, éghajlati vagy etnológiai okok

ismeretében – sokkal szimpatikusabb fényben tűnnek fel, és hogy egyáltalán minden népet szerteni kellene, miután az ember behatolt a nyelvébe, irodalmába, múltjába.”⁹³

Az útirajzokat tartalmazó kötet első tárcájában az újságban közölttel ellentétben szintén található olyan részeket, amelyek az utazás fenomenológiájával foglalkoznak: „Nevezhetjük-e még az utazást a művelődés eszközének? Kitágítja-a még a szellemi horizontot? Megvan-a még az a hatása, hogy előítéleteket romboljon le, és az embereket egy nagyszerű életfelfogásra tanítsa?”⁹⁴ Nordau válasza komor képet fest: „Egy modern utazó számára az ember már nem képezi megfigyelés és vizsgálódás tárgyát.”⁹⁵ Nordau olvasóival saját megfigyeléseit és tapasztalatait kívánja megosztani. Ebből pedig jutott bőven, mert mindvégig azon volt, hogy „lásson, tapasztaljon, tanuljon”. Tette mindezt medikusként és szociálisan érzékeny emberként egyaránt:

„A kórházakban a fületem a betegek mellkasára tettem, hogy megtaláljam panaszuk okát, és hogy enyhítsek ezeken; az utcákon a fületem a nép szívére tettem, feszülten hallgattam nehéz légzését és intim szívverését, megfigyeltem a betegségeit és izgalmait, és ha segíteni nem is tudtam, de éreztem a belső vágyat erre”⁹⁶

A *Pester Lloyd*-ban közölt recenzió szerint⁹⁷ Nordau útirajzai esetében az országokról és emberekről szóló elmés megfigyelések képezik az alapját a valójában irodalmi erényekkel bíró írásoknak. A recenzens kiemeli, hogy a vándorlás során írt „tanulmányok” beépülnek mind egy nemzetpszichológiai, mind egy kultúrtörténeti kontextusba. Ez a módszer jellemzi a legjobban szerzőjének írói egyéniségét.⁹⁸

JEGYZETEK

- 1 Jelen tanulmány alapjául két korábbi írásom szolgál: UJVÁRI HEDVIG: Max Nordau útirajzai a *Pester Lloyd*-ban. *Médiakutató*, 2004. ősz. 151–164. és UJVÁRI HEDVIG: Az 1873-as bécsi világiállítás a *Pester Lloyd* hasábjain. *Magyar Könyvszemle*, 2004. 2. sz. 174–184.
- 2 Eredeti címek: *Die conventionellen Lügen der Kulturmenschheit* és *Entartung*.
- 3 Nordau pesti éveire lásd UJVÁRI HEDVIG: *Max Nordau pesti publicisztikája 1867–1880*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2003, ELTE Germanisztikai Intézet.
- 4 1873 áprilisa és novembere között mintegy száz írása jelent meg, szinte a lapban egy évtized alatt közölt mennyiség fele.
- 5 Weltausstellung. Finale. *Pester Lloyd*, 1873. november 7. 256. sz. melléklet.
- 6 SCHULTE, CHRISTOPH: *Psychopathologie des Fin de siècle. Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist Max Nordau*. Frankfurt am Main, 1997, Fischer. 66.
- 7 Eine Stunde bei Andersen. *Pester Lloyd*, 1874. május 5. 104. sz. melléklet.
- 8 Das Alterbild. *Pester Lloyd*, 1867. november 9. 263. sz. 2.
- 9 A lap történetéhez lásd UJVÁRI HEDVIG: Die Geschichte des *Pester Lloyd* zwischen 1854–1875. I–II. *Magyar Könyvszemle*, 2001. 2. sz. 189–203. és 3. sz. 318–331.
- 10 *Pester Lloyd*, 1867. december 12. 291. sz. 2.
- 11 *Pester Lloyd*, 1867. december 21. 299. sz. 2. Mivel a névváltoztatás miatt több félreértés adódott, ezért ezt a közleményt még kétszer megismélték. Lásd *Pester Lloyd* 1867. december 25. 302. sz. 2 és december 27. 303. sz.
- 12 Az 1828-ban Pesten született Falk Miksa már fiatalon, 1843-ban megjelentetett fordításokat és színikritikákat az *Ungar* és a *Der Spiegel* című lapokban. 1848 Bécsben érte, ahol a *Studenten-Courier* és a *Der Freimüthige* című lapokba írt. Húsz évesen már vezércikkeket adott az *Oesterreichische Zeitung*-nak, majd a lap betiltása után a *Wanderer* munkatársa lett, amely Falk alatt vált vezető politikai napilappá. Írt továbbá a *Figyelmezőnek*, a *Pesti Naplónak*, a *Magyar Sajtónak*, a *Budapesti Hírlapnak*, majd 1867-től haláláig neve egybeforrt a *Pester*

Lloyd dal.

- ¹³ An die geehrten Leser des „Pester Lloyd“ és két másik, cím nélküli írás. *Pester Lloyd*, 1867. december 21. 299. sz. 2.
- ¹⁴ *Pester Lloyd*, (esti kiadás) 1875. június 21. 139. sz. 2. Meghagytam a nevek eredeti írásmódját – U. H.
- ¹⁵ Szerellem bolondjai (1868), A kőszívű ember fiai (1869), Eppur si muove (És mégis mozog a föld, 1871), Az arany ember (1872), A jövő század regénye (1873), Az ember, aki mindent tud (1874), Egész az északi polusig! Vagy: mi lett tovább a Tegethoffal? Regény egy hajón hátramaradt matróz feljegyzése után (1875), Az élet komédiásai (1875).
- ¹⁶ [Falk]: Fünfundzwanzig Jahre: 1854–1879. *Pester Lloyd*, 1879. január 1. 1. sz. 2.
- ¹⁷ Lásd: ANNA und MAX NORDAU: *Erinnerungen. Erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens*. Lipcse – Bécs, 1928. 42, valamint Christoph Schulte: *i. m.* 57. Mint a lap állandó munkatársa 200 forintot keresett havonta. Bécsben egy elsőosztályú szálloda alig került többre napi két forintnál. Vö.: *Erinnerungen*, 42.
- ¹⁸ A világiállításról lásd: JUTTA PEMSEL: *Die Wiener Weltausstellung von 1873: das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt*. Wien–Köln, 1989, : Böhlau.
- ¹⁹ Pemsel: *i. m.* 81.
- ²⁰ *I. m.* 10.
- ²¹ *I. m.* 36.
- ²² Schulte: *i. m.* 57.
- ²³ Vom Ausstellungsplatze I. *Pester Lloyd*, 1873. április. 13. 86. sz. melléklet. (A továbbiakban az esti lapszám jelölésére: (A).); Vom Ausstellungsplatze II. *Pester Lloyd*, 1873. április. 16. 87. sz. melléklet.; Vom Ausstellungsplatze. *Pester Lloyd*, 1873. május 1. 100. sz. 2.
- ²⁴ HORST BELKE: Gebrauchstexte. In *Literarische Gebrauchsformen*. Grundstudium Literaturwissenschaft. Hochschuldidaktische Arbeitsmaterialien, Bd. 9. Düsseldorf 1973. 110–112.
- ²⁵ ALMUT TODOROW: *Das Feuilleton der „Frankfurter Zeitung“ in der Weimarer Republik. Zur Grundlegung einer rhetorischen Medienforschung*. Rhetorik-Forschungen, Bd. 8. Tübingen 1996. Főleg 1–82.
- ²⁶ Wiener Weltausstellung. Die Fremden in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. május 10. 108. sz.
- ²⁷ Wiener Weltausstellung. Vierzehn Tage nach der Eröffnung. *Pester Lloyd*, 1873. május 16. 113. sz. melléklet.
- ²⁸ Wiener Wochenchronik. *Pester Lloyd*, 1873. május 18. 115. sz. melléklet.
- ²⁹ Der Czar in Wien. *Pester Lloyd*, (A) 1873. június 3. 126. sz. melléklet.
- ³⁰ Der Czar in Wien. V. *Pester Lloyd*, (A) 1873. június 7. 130. sz. 1.
- ³¹ Die Kaiserin von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. június 29. 148. sz. 2. melléklet.
- ³² Der König von Italien in Wien. IV. *Pester Lloyd* 1873. szeptember 21. 217. sz. 2.
- ³³ Der Kaiser von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, (A) 1873. október 20. 241. sz. 1–2.
- ³⁴ Der Kaiser von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. október 22. 243. sz. 2.
- ³⁵ Uo.
- ³⁶ Der Kaiser von Deutschland in Wien. *Pester Lloyd*, 1873. október 21. 242. sz. 2.
- ³⁷ Wiener Weltausstellung. Deutschland. *Pester Lloyd*, 1873. szeptember 13. 210. sz. melléklet.
- ³⁸ Wiener Weltausstellung. Die Niederlande. *Pester Lloyd*, 1873. október 3. 227. sz. 2–3.
- ³⁹ Wiener Weltausstellung. Italien I. II. *Pester Lloyd*, 1873. október 14. 236. sz. melléklet és 1873. október 18. 240. sz. melléklet.
- ⁴⁰ Uo. 236. sz.
- ⁴¹ Wiener Weltausstellung. Frankreich II. *Pester Lloyd*, 1873. október 31. 251. sz. 2–3.
- ⁴² Wiener Weltausstellung. Persien und Rumänien. *Pester Lloyd*, 1873. augusztus 6. 180. sz.

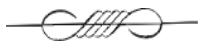
2–3. Fordítás az tőlem, U.H.

- 43 Wiener Weltausstellung. China I. *Pester Lloyd*, 1873. július 24. 169. sz. melléklet.
- 44 Wiener Weltausstellung. Ungarn im Industriepalaste. I. *Pester Lloyd*, 1873. május 27. 121. sz. melléklet.
- 45 Uo.
- 46 Wiener Weltausstellung. (Nach der Preisverleihung.) *Pester Lloyd*, 1873. augusztus 28. 197. sz. 2.
- 47 Wiener Wochenchronik. *Pester Lloyd*, 1873. augusztus 17. 189. sz. melléklet.
- 48 Uo.
- 49 Wiener Weltausstellung. Die Finale. *Pester Lloyd*, 1873. november 7. 256. sz. 3. és melléklet.
- 50 Uo.
- 51 Vom Fürsten Bismarck. *Pester Lloyd*, 1874. március 22. 69. sz. 3 és melléklet.
- 52 Uo.
- 53 A továbbiakban csak KA jelzéssel, kötet számmal (I, II) és lapszámmal utalok az aktuális vonatkozásokra.
- 54 *Von Berlin nach St. Petersburg*. In KA, I, 12.
- 55 Petersburger Briefe. I. Von Berlin nach Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 18. 41. sz. 2–3 és melléklet.
- 56 Uo.
- 57 Uo.
- 58 Uo.
- 59 Petersburger Briefe. VI. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 21. 44. sz. 3.
- 60 Petersburger Briefe. VII. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 22. 45. sz. 3.
- 61 Die Butterwoche in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, (A) 1874. február 23. 43. sz. 1.
- 62 Petersburger Briefe. VIII. Kaiser Franz Josef in St. Petersburg. *Pester Lloyd*, 1874. február 24. 46 sz. 3 és melléklet.
- 63 KA, I, 56–62.
- 64 KA, I, 35–46.
- 65 Uo., 39.
- 66 Im russischen Rom. *Pester Lloyd*, (A) 1874. március 2. 49. sz. 2 és *Franz Josef in Moskau*. *Pester Lloyd*, 1874. március 3. 3 és melléklet.
- 67 KA, I, 70–71.
- 68 *Im russischen Rom*. In: KA, I, 75.
- 69 Egy hajóút alkalmával Andersen néhány napot Mohácson és Pest-Budán töltött. Lásd *Világirodalmi Lexikon* I. kötet. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó. 293.
- 70 *Durch Seeland*. In: KA, I, 94–95.
- 71 Uo.
- 72 *Der Deutschenhaß und seine Gründe*. In: KA, I, 123–136.
- 73 Uo., 129.
- 74 Uo.
- 75 KA, I, S. 137–146.
- 76 Isländische Briefe. II. Die Faaröer. *Pester Lloyd*, 1874. augusztus 9. 183. sz. 3 és melléklet.
- 77 Isländische Briefe. V. Die Tausendjahr-Feier. *Pester Lloyd*, 1874. október 10. 233. sz. melléklet.
- 78 Isländische Briefe. VII. Das Lager zu Thingvellir. *Pester Lloyd*, 1874. október 21. 242. sz. 2–3.
- 79 Uo.

- 80 Fremde in Paris. *Pester Lloyd*, 1875. január 13. 9. sz. melléklet.
 81 Uo.
 82 *Provinzialbriefe aus Frankreich. Durch Burgund.* = *Pester Lloyd* 1875. április 25. 95. sz. 3 és melléklet.
 83 Uo.
 84 *Provinzialbriefe aus Frankreich. Der Kommunismus in Frankreich.* *Pester Lloyd*, 1875. május 30. 122. sz. melléklet.
 85 Uo.
 86 *Provinzialbriefe aus Frankreich. Aussichten.* *Pester Lloyd*, 1875. június 8. 129. sz. melléklet.
 87 Uo.
 88 Uo.
 89 Uo.
 90 *Die Heimat der Troubadours.* In: *KA*, II, 208.
 91 *KA*, II, 219.
 92 *KA*, előszó.
 93 Uo.
 94 *KA*, I, 4.
 95 Uo. 6.
 96 *KA*, II, 349.
 97 Dr. ADOLF DUX: Vom Kreml zur Alhambra. *Pester Lloyd*, 1879. december 23. 352. sz.

BILD ANNAMÁRIA

A Mainzer Zeitung tudósításai a magyarországi forradalomról (1848. március–október)

Előszó

2002 márciusától az Erasmus-ösztöndíj keretén belül egy évig a mainzi Johannes Gutenberg Egyetemen Buchwissenschaft tanszékén tanultam. Itt nyílt lehetőségem a korabeli cikkek tanulmányozására, megvizsgálni miként vélekedtek Magyarországról és a 1848-49-es eseményekről. A hazánkról szóló cikkekre végül a városi könyvtárban leltem. Itt a katalógusban kétféle újságot találtam, amelyik a forradalmunkról tudósított. Az egyik az 1848-as *Mainzer Zeitung*, amelyik szinte heti rendszerességgel számolt be a hazánkban folyó történésekről, a másik az 50 évvel később *Mainzer Anzeiger* nevet viselő újság, amelyik néhány számában megemlékezik a '48-as magyarországi eseményekről. Végül a *Mainzer Zeitung* tanulmányozása mellett döntöttem. Az újság mivel már több mint 150 éves, így csak mikroformátumú dokumentumként tekinthettem meg.¹